

سیاست ارزی و گمرکی ایران در جنگ جهانی دوم

الف : سیاست ارزی

۱) سیاست ارزی ایران در قبل از جنگ :

هدف سیاست ارزی ایران در سالهای قبل از جنگ تثبیت ارزش ریال و مثبت ساختن تراز بازرگانی بود و راه تحقق این هدف را محدود کردن واردات و تشویق صادرات می دانست^۱. برای نظارت بر معاملات ارزی در فوریه ۱۹۳۰ قانونی به تصویب رسید که براساس آن امور ارزی کشور تحت نظارت یک کمیسیون ارز قرار گرفت^۲. وظیفه این کمیسیون نظارت بر خرید و فروش ارز بود. طبق قانون صادر کنندگان موظف به فروش ارز خود به بانکهای مشخص شده بودند^۳.

این محدودیت سبب تشکیل بازار سیاه ارز شد ، زیرا صادر کنندگان حاضر نبودند ارز خود را به نرخ دولتی به بانکهایی بفروشند که دولت

---

1. Mothari, H. die Wirtschaftliche Entwicklung Persiens Unter Besonderer Bebeuecksichtigung der devisen und aussenhandelspolitik. Seit. 1920. Diss. Tuebingen. 1959. S. 31.

2. Cheybani, Ahmad Ali Iran und Seine aussen Handelsbeziehungen. Diss, 1956. S. 30.

3. Habibi. Khossrau: der Iranische Aussenhandel. Diss Koeln. 1958. S. 87. Vgl. Mothari, H. a.a.o.s. 15. Vgl: Gohfried. Waehung und Notenbankwesen, Persien Leipzig. 1932. S. 80.

مشخص کرده بود. و چون کمیسیون مذکور پیوسته عرضه ارز را تحت نظارت داشت بازار سیاه ارز رونق یافت و ارزش دلار در مقابل ریال به سرعت بالا رفت. دولت برای جلوگیری از افزایش بیشتر ارزش دلار، قانونی گذرانید که بر مبنای آن صادر کنندگان موظف بودند فقط نمود درصد ارز خود را به بانکهای مشخص شده بفروشند.^۴ اتخاذ این تصمیم به منظور تضعیف بازارهای سیاه ارز و کاهش دادن ارزش دلار بود که البته با توفیقی نسبی قرین بود. در سال ۱۹۳۳ که قیمت نقره رو به افزایش نهاد و ارزش ریال به سبب وابستگی به نقره بالا رفت، افزایش ارزش ریال که ناشی از افزایش قیمت نقره بود و به هیچ وجه منظور نظر دولت نبود، سبب کاهش صادرات و نزول درآمد ارزی کشور گردید. در سال ۱۹۳۵ آمریکا مقدار زیادی نقره به بازار عرضه کرد و قیمت نقره را دچار نوساناتی کرد که ارزش ریال را نیز تحت تأثیر خود گرفت.^۵ دولت برای حفظ ارزش ریال در مقابل این نوسانات طبق قانونی در تاریخ ۱/۳/۱۹۳۶ محدودیت ارزی شدیدی را که هدف آن نظارت مستمر بر عرضه و تقاضای ارز بود به اجرا گذاشت.^۶

در تاریخ ۲۰ دسامبر ۱۹۳۹ بانک ملی نرخ برابری ریال را بر مبنای طلا - ریال تثبیت کرد.^۷ بر اساس نرخ ثابت برابری جدید هر دلار ۶۸/۹۵ ریال تعیین شد. این نرخ برابری با نوساناتی بسیار جزئی تا شروع جنگ

4. Motahari, H. a.a.o.s. 106.

5. Habibi, K: a.a.o.s. 11. Vgl. Adli, Abulfazl. Aussenhandel und Aussenwirtschaft des Iran. Berlin. 1960. S. 32.

6. Adli, A. a.a.o.s. 32.

7. Adli, A. a.a.o.s. 32.

8. Adli., A: a.a.o.s. 32. Vgl. Dekrett, Nr. 12180 d. Ministerrates. V. 29.9.1318.

9. Adli, A. a.a.o.s. 32.

در ایران حفظ شد.^{۱۰}

۲) سیاست ارزی ایران در جنگ دوم جهانی :

با شروع جنگ دوم جهانی در ایران ارزش دلار روبه افزایش نهاد. این افزایش به نحوی بود که ظرف چند روز نرخ برابری ریال با طلا از $۶۸/۹۵ = ۱$ دلار به $۱۴۲ = ۱$ دلار، ریال افزایش یافت^{۱۱}. اما از آنجا که افزایش سرسام آور ارزش دلار و کاهش شدید ارزش ریال برای دولت و متفقین قابل تحمل نبود طبق ماده ۶ قرارداد مالی مورخ $۱۳۲۱/۳/۵$ ارزش برابری ریال و پوند بر مبنای ریال $۱۳۰ - ۱۲۸ = ۱$ پوند تثبیت شد. و آمریکا هم نرخ برابری دلار و ریال را بر مبنای هر دلاری $۳۲/۵ - ۳۲ = ۱$ ریال مشخص کرد. روسیه شوروی نیز طبق قراردادی که در تاریخ مارس ۱۹۴۳، $۱۳۲۱/۲/۲۷$ به تصویب رسانید مبنای معاملات ارزی خود را در ایران دلار قرار داد^{۱۲}. در ایام جنگ ارزش ریال در مقابل دلار و پوند به شرح زیر تغییر کرد.

ریال	دلار	پوند
۱۶/۸۶	۱	۱۹۳۵/۳۱
۱۶/۳۱	۱	۱۹۳۶/۳۷

10. Adli. A. a.a.o.s. 32. Vgl. Mohamadi. Valiolah. Banksystem und Bankpolitik im Iran.

Diss. Berlin. 1964. S. 106. Vgl. Cheybani. a.a.o.s. 34.

11. Steppat. Fritz. Iran Zwischen den Weltmächten 1941-1948. Europ Arch. V. 1948.

12. Adli. A: a.a.o.s. 53.

رک : اطلاعات شماره ۵۱۸۳ مورخ $۱۳۲۲/۳/۸$ ، این قرارداد را وزیر امور خارجه محمد ساعد در تاریخ $۱۳۲۲/۳/۸$ تقدیم مجلس کرد و در تاریخ $۱۳۲۲/۱۲/۲۷$ تصویب متن قرارداد در اطلاعات شماره ۵۱۸۳ مورخ $۱۳۲۲/۳/۸$ مندرج است. با این قرارداد ایران در ردیف کشورهای درآمدی که در طول جنگ از نرخ برابری ثابت (غیر شناور) تبعیت می کردند.

۱۹۳۷/۳۸	۱	۱۶/۴۱
۱۹۳۸/۳۹	۱	۱۶/۹۶
۱۹۳۹/۴۰	۱	۱۸/۸۲
۱۹۴۰/۴۱	۱	۱۷/۱۱
۱۹۴۱/۴۲	۱	۳۲/۹۴
۱۹۴۸	۱	۳۲/۵۰
۱۹۳۵/۳۸	۱	۸۰/۵
۱۹۳۸/۳۹	۱	۸۰/۵
۱۹۳۹/۴۰	۱	۷۷/۲۰
۱۹۴۰/۴۱	۱	۶۵/۶۴
۱۹۴۱/۴۲	۱	۱۰۳/۸۰
۱۹۴۲/۴۳	۱	۱
۱۹۴۳/۴۴	۱	۱۳۰/-

چنان که از ارقام ارائه شده برمی آید ارزش دلار و پوند در مقابل ریال از ابتدای جنگ افزایش یافت و این افزایش حتی پس از جنگ ادامه داشت. متفقین که در ایران نیاز مبرم به ریال داشتند از این بالا بودن نرخ برابری سود می بردند، زیرا آنها با دلار و پوند کمتری ریال بیشتری به دست می آوردند و آن را در داخل مملکت خرج می کردند، و البته همانطوریکه در مبحث «سیاست پولی ایران در جنگ دوم جهانی»^{۱۳} متذکر شدیم همین یکی از موجبات تشدید تورم گردید.

البته ایران از طریق فروش ریال زیاد به متفقین اندوخته ارزی معتنا بهی در نزد متفقین به دست آورد. این اندوخته از (۱) عواید ناشی از صادرات (۲) حق امتیاز نفت (۳) تفویض ارزهای شرکت نفت که به ریال تبدیل

۱۳ - رک: فصلنامه تحقیقات جغرافیائی شماره سال دوم تابستان ۱۳۶۶ شماره

مسلسل ۵. رامپور صدر نبوی. سیاست پولی ایران در جنگ دوم جهانی.

سیاست ارزی و گمرکی ایران در جنگ جهانی دوم ۶۱

می‌کرد (۴) ارزی‌هایی که متفقین در داخل خرج می‌کردند، به‌دست آمد^{۱۵}.
درآمد ایران از نفت طی سالهای ۴۶ - ۱۹۴۰ تغییرات زیر را نشان می‌دهد^{۱۶}.

۱۹۴۰/۴۱	۴/۰۳۷۰۰۰
۱۹۴۱/۴۲	۴/۰۶۰۰۰۰
۱۹۴۲/۴۳	۴/۰۵۴۰۰۰
۱۹۴۳/۴۴	۴/۵۲۴۰۰۰
۱۹۴۴/۴۵	۵/۶۷۸۰۰۰
۱۹۴۵/۴۶	۷/۱۸۵۰۰۰
	<hr/>
	۲۹۵۳۸۰۰۰/-

درآمد ایران از فروش ارز به متفقین^{۱۶}.

۱۹۴۰/۴۱	۳۶۵۰۰۰
۱۹۴۱/۴۲	۳۷۶۰۰۰
۱۹۴۲/۴۳	۲۶۱۱۰۰۰
۱۹۴۳/۴۴	۳۵۸۰۰۰۰
۱۹۴۴/۴۵	۴۴۷۵۰۰۰
۱۹۴۵/۴۶	۱۰۳۰۰۰۰۰
	<hr/>
	۲۱۷۰۷۰۰۰

۱۴ - رك : فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. شماره دوم تابستان ۱۳۶۶ رامپور
صدر نبوی. سیاست پولی ایران در جنگ دوم جهانی.

15. Vgl. Motahary: a.a.o.s. 29.

16. Vgl. Cheybani. A: a.a.o.s. 30.

درآمد ایران به میلیون دلار

	ارز	طلا	
۱۹۳۹	۱۶	۲۶	۴۲
۱۹۴۰	۱۹	۲۶	۴۵
۱۹۴۱	۳۰	۲۶	۵۶
۱۹۴۲	۵۳	۶۱	۱۱۴
۱۹۴۳	۱۱۰	۱۱۱	۲۲۱
۱۹۴۴	۱۰۹	۱۳۴	۲۴۳
۱۹۴۵	۱۰۰	۱۲۷	۲۲۷

به طوریکه از آمار برمی آید درآمد ایران در ایام جنگ به سبب افزایش نیاز متفقین به نفت و ریال - به شکل ارز و طلا - به نحوی چشم گیر افزایش داشته است. و همین افزایش درآمد موجب سهل انگاریها و ولخرجی های بزرگی در سیاست ارزی کشور گردیده است، که افزایش بی رویه واردات پس از باز شدن راههای بازرگانی و ولخرجی های ادارات و مؤسسات دولتی یکی از نمونه های آن است.

دکتر میلسپو هم که سعی در کاهش هر چه بیشتر قیمت ها داشت از این افزایش ذخیره ارزی برای ورود کالا استفاده کرد و آن را به صورت یکی از وسائل مهم سیاست پولی علیه تورم بکار گرفت^{۱۷}. برای اینکه دست دولت در صدور ارز و ورود کالاهای خارجی باز باشد کمیسیون ارز که قبل از جنگ برای نظارت بر عرضه و تقاضای ارز دائر شده بود در اکتبر ۱۹۴۳ منحل شد^{۱۸}. انحلال کمیسیون ارز سبب شد که دولت نظارتی روی معاملات ارزی نداشته باشد.

از آنجا که نیاز مردم به کالاهای مصرفی در جنگ محدود شده و تحت

17. Adli, A: a.a.o.s. 75.

فشار قرار گرفته بود، با باز شدن راههای بازرگانی و برقراری صلح تحقق این نیازها به کمک ذخائر ارزی موجود میسر گردید، سیل کالاهای خارجی متوجه ایران شد و این ضربه‌ای شدید بر صنایع داخلی وارد کرد. در سال ۱۹۴۳ که کمیسیون ارز منحل شد موج کالاهای وارداتی و صدور بی‌رویه ارز، بانک ملی را بر آن داشت که دوباره محدودیت‌هایی برای بازار ارز قائل شود.^{۱۹} عبدالحسین ابتهاج که مدیر کل بانک ملی ایران بود با مشاهده فرار سرسام‌آور ارز و ورود کالاهای خارجی محدودیت‌هایی برای بازار ارز قائل شد که مورد انتقاد شدید دکتر میلپو، طرفدار ترافیک افزایش واردات و صدور ارز به‌عنوان وسیله ضد تورمی، قرار گرفت. با وجود تلاش زیادی که بانک مرکز به رهبری عبدالحسین ابتهاج مبذول داشت محدودیت‌های ارزی مانع جدی در مقابل سیل کالاهای بیگانه و فرار ارز به خارج نبود و ایران به‌سبب مبارزه با تورم مبالغ هنگفتی از درآمد ارزی خویش را که منشاء کارهای بزرگی می‌توانست باشد از دست داد.

اما چون این وضع قابل تحمل نبود بانک مرکز برای پیشگیری قاطع از خروج ارز، دوباره کمیسیون ارز را در سپتامبر ۱۹۴۵ احیاء کرد.^{۲۰} در مجموع جنگ برای بیلان ارز بسیار مفید بود زیرا که در مدت کوتاهی اندوخته ارزی مملکت چند برابر شد. ولی سهل‌انگاری دولت‌های وقت، بی‌نظمی در مدیریت، آشفتگی به‌همراه رشوه‌خواری رایج در نظام اداری مانع استفاده صحیح از این اندوخته ارزی شد.

برای مثال قسمت اعظم این ارزها برای خرید کالاهای مصرفی و لوکس خرج شد که علاوه بر لطمه‌ای که به صنایع داخلی می‌زد نقش مثبتی

در آینده تولیدی مملکت نیز نداشت. ابتهاج در کنفرانس مالی و پولی بین‌المللی که برای بررسی وضع اقتصادی کشورهای جهان در ماه مه ۱۹۴۴ تشکیل شد شرکت کرد و در این کنفرانس که تحت عنوان‌های تورم، سیاست مالی، سیستم اعتباری و نظارت بر قیمت‌ها مباحثی جریان داشت وضع ایران را به‌اختصار مطرح کرد و مسؤولان امور نتیجه مؤثری از این جلسات علنی در جهت بهبود وضع پولی و ارزی مملکت نگرفتند.^{۲۱} عواید ارزی سرشاری که می‌بایست در جهت ادامه برنامه صنعتی شدن ایام قبل از جنگ به کار می‌رفت^{۲۲} منشأ پیدایش یک جامعه مصرفی تمام عیار شد که بر سر لوکس‌پرستی و شادخواری طبقات بالاحتی پایه‌های صنایع داخلی و کشاورزی خود را متزلزل کرد. پس از جنگ بجای اینکه از برکت این عواید سرشار ارزی سیاست ارزی کشور موفق باشد همواره تراز ارزی ایران با کسری و بحرانهای دشوار همراه بود.

ب: سیاست گمرکی ایران در جنگ دوم جهانی

۱) سیاست گمرکی ایران قبل از جنگ:

بدنیست قبل از پرداختن به سیاست گمرکی در جنگ دوم جهانی مختصری درباره گذشته گمرکات ایران بیاوریم.

در دوره حکومت اسلام بر ایران در زمان خلافت عمر دومین خلیفه مسلمین یک نظام گمرکی بنا شد که بر مبنای آن بر کالاهایی که منشاءشان

21. Motahary, H: a.a.o.s. 31.

۲۲ - بولتن بانك ملی شماره ۴۶ برای فروردین و اردیبهشت ۱۳۲۳ ص ۲.

در 19 July 1944 نیز دکتر تقی نصر بعنوان نماینده ایران در کنفرانس Bretton Woods شرکت کرد ولی در این کنفرانس فقط روی تعیین سهم ایران در صندوق بین‌المللی پول تصمیم‌گیری شد.

کشورهای مسلمان بود ۲/۵٪ گمرک می بستند در همین نظام گمرکی کالاهایی که ساخت کشورهای یهودی و مسیحی مذهب بود ۵٪ گمرک شاملشان می شد و برای کالاهای سایر ملل ۱۰٪ گمرک تعیین شده بود^{۲۳}. این نظام گمرکی حتی تا اواخر قرن هفده میلادی ادامه داشت و کشور ایران نیز از آن استفاده می کرد. در سال ۱۶۷۴ ایران این نظام گمرکی را رها کرد و رو به استجاره عواید گمرکی آورد. بنا بر قرارداد گلستان ۱۸۱۳ ایران مجبور شد استقلال گمرکی خود را از دست بدهد و برای کالاهای روسی ۵٪ گمرک قائل شود پس از جنگ با روسیه (۱۸۲۸) که منجر به شکست قطعی ایران شد، ایران مجبور شد از دولت روسیه وام هنگفتی بگیرد و به عنوان پشتوانه این وام تمام عواید گمرک خود را در رهن - قرار دهد.

ایران با از بین رفتن عواید گمرکات شمال استقلال گمرکی خود را تقریباً به طور کامل از دست داد زیرا قسمت اعظم کالاهای وارداتی کشور از طریق روسیه وارد می شد^{۲۴}. در سال ۱۸۹۸ به تقاضای دولت ایران یک گروه متخصص بلژیکی برای اصلاح نظام گمرکی وارد ایران شد^{۲۵}. این گروه پس از پنج سال کار و تحقیق مستمر توانست در سال ۱۹۰۳ تعرفه گمرکی که از چهل و دو فصل تشکیل شده بود ارائه کند^{۲۶}.

در سال ۱۹۲۰ تعرفه دیگری به تصویب رسید که پنجاه و دو فصل برای

---

۲۳ - بولتن بانک ملی شماره ۷۱ مرداد و شهریور ۱۳۲۳ ص ۱۹۸ .

24. Adli, A. a.a.o.s. 34.

25. Habibi, K: a.a.o.s. 78-79.

روسیه در همین ایام طرف بسیار مهم بازرگانی ایران بود و بعنوان کشور ترانزیت برای کالاهای ایرانی عمل می کرد .

۲۶ - مجید یکتائی ، تاریخ دارائی گمرکات و انحصارات ایران، تهران ۱۳۴۰

کالاهای وارداتی و دوازده بخش برای کالاهای صادراتی داشت و جایگزین تعرفه سال ۱۹۰۳ گروه بلژیکی گردید^{۲۷}. در سال ۱۹۲۸ که نهضت رهایی ایران از سلطه روسیه به اوج خود رسیده بود، تعرفه گمرکی جدیدی که در آن احیای استقلال گمرکی ایران پیش‌بینی شده بود به تصویب رسید^{۲۸}. البته این تعرفه گمرکی بسیار لیبرالیستی بود زیرا بر مبنای آن راه ورود کالاهای خارجی کاملاً باز شد و مانده تراز بازرگانی کشور به سرعت روبه منفی شدن نهاد. به همین سبب ایران مجبور شد در سال ۱۹۳۶ یک تغییر اساسی در تعرفه گمرکی ۱۹۲۸ منظور دارد. تعرفه سال ۱۹۳۶ برای کالاهای غیر ضروری درصد گمرکی بالاتری را در نظر گرفت و برای تقویت صنایع داخلی، برخی از کالاهایی را که مشابهشان در داخل مملکت تولید می‌شد مشمول درصد بالاتر تعرفه گمرکی ساخت.

این افزایش تعرفه گمرکی گمرک موجب حمایت صنایع داخلی و کاهش ورود کالاهای لوکس گردید. تعرفه گمرکی ۱۹۳۶ تا حدود یک ماه قبل از شروع جنگ جهانی در ایران اجراء می‌شد.

۲) وضع گمرکات ایران در دوره جنگ:

در تاریخ ۲۲/۴/۱۳۲۰ (ژوئیه ۱۹۴۱) دولت ایران یک تعرفه گمرکی جدیدی به تصویب رسانید که مبنای آن تعرفه گمرکی بروکسل بود^{۲۹}. این تعرفه که از سایر تعرفه‌های گمرکی کامل‌تر بود از ۲۲ فصل و ۲۲۰۴ نوع کالا تشکیل شده بود. در این تعرفه برای اولین بار برای برخی از کالاهای صادراتی جایزه‌هایی در نظر گرفته شده بود. ضمناً اقدامات تلافی‌جویانه

۲۷ - مجید یکتائی همان کتاب همان جلد ص ۴۰۳.

28. Adli. A: a.a.o.s. 34.

۲۹ - مجید یکتائی همان مأخذ ص ۴۰۹.

گمرکی تا مرز ۱۰۰٪ ارزش کالا پیش‌بینی شده بود، که اگر جنگ در ایران به وقوع نپیوسته بود و این تعرفه اجراء می‌شد بسیاری از کشورها را به اقدامات تلافی‌جویانه گمرکی برمی‌انگیخت و موجب کاهش شدید حجم بازرگانی کشور می‌شد^{۳۰}. پس از جنگ هم براساس جنبه فوق‌الذکر ایران مجبور شد در سال ۱۹۵۰ با تصویب تعرفه‌ای جدید اقدامات تلافی‌جویانه و افراطی گمرکی را حذف کند.

تعرفه گمرکی ژوئیه ۱۹۴۱ کالاهای زیر را از پرداخت گمرک معاف کرد:

۱ - کالاهای وارداتی شرکت نفت و شرکتهای مشابهی که براساس قرارداد دولتی تأسیس شده‌اند.

۲ - کالاهای وارداتی دربار و سران کشورهایایی که از ایران دیدن می‌کردند، حتی کالاهای همراهان سران کشورها نیز از پرداخت گمرک معاف بود.

۳ - کالاهای وارداتی هیأت‌های سیاسی خارجی، مشروط بر این که کشور آنان عیناً همین بخشش گمرکی را در خصوص مأموران سیاسی ایران مبدول دارند.

۴ - همه کالاهای وارداتی وزارت جنگ.

۵ - وسائل خانگی خارجی‌ها و یا ایرانی‌ها، مشروط بر آنکه حداقل دو سال در خارج از آن وسائل استفاده شده باشد و صاحبان آن وسائل قصد سکونت بیشتر از دو سال را در ایران داشته باشند.

۶ - تمام کالاهای صادراتی که در خارج بازار فروش نداشتند و به ایران عودت داده می‌شدند.

۷- ورود تمام کالاهایی که اختصاصاً به توسعه کشاورزی و صنایع کمک می کنند .

۸- لوکوموتیو ، واگون و هواپیماها .

۹- مروریدهای خلیج فارس .

۱۰- طلا و نقره وارداتی به وسیله دولت. در صورتیکه به دولت تعلق داشته باشد .

۱۱- فیلم های سینمایی ، فیلم های اطلاعاتی و فیلم های علمی .

۱۲- همه انواع کاغذ ، روزنامه و مجلات^{۳۱} .

با شروع جنگ در ایران دولت هایی که بر سر کار آمدند؛ بسبب عمر بسیار کوتاه نتوانستند مفاد این تعرفه گمرکی نسبتاً مفید را اجراء کنند. نه تنها مفاد این تعرفه گمرکی اجراء نشد بلکه دخالت های مستمر متفقین در سیاست و اقتصاد کشور سبب اختلال های عظیمی در بازرگانی و گمرکات گردید . از جمله برای مثال روابط بازرگانی ایران و روس را می توان اسم برد که در ایام جنگ وضع بسیار آشفته ای به خود گرفت و دولت ایران طی پروتکلی موارد زیر را بعنوان طلب های دولت ایران از دولت روسیه شوروی اعلام کرد :

۱- شرکت های روسی در ایران از اول اکتبر تا ۳۰ دسامبر ۱۹۴۵ مبلغ ۱۳۶۷۷۶۹۳۰ ریال فرآورده های نفتی به ایران وارد کرده اند که گمرک آن را به دولت ایران بدهکار است .

۲- دولت شوروی از تاریخ ۱/۶/۱۳۲۰ تا ۱/۳/۱۳۲۱ کالاهایی وارد ایران کرده است که بابت آنها گمرک مبلغ ۷۱۲۱۶۶۴۳۰۰ ریال به ایران بدهکار است .

سیاست ارزی و گمرکی ایران در جنگ جهانی دوم ۶۹

۳ - قوای نظامی روسی مستقر در ایران کالاهای متعلق به دولت ایران را در گمرک شمال ضبط کرده‌اند که بهای آنها ۳۷۴۸۳۹۰۰ ریال است .

۴ - قوای نظامی روسی مستقر در ایران کالاهای متعلق به بخش خصوصی را ضبط کرده‌اند که ارزش آنها بالغ بر ۱۰۱۷۷۰۱۷۰۲۰۰ ریال می‌شود .

۵ - به سبب اشغال گمرکات شمال خساراتی به تأسیسات دولتی وارد شده است که ۳۶۰۸۵۱۰۰۰ ریال برآورد شده است .

۶ - دولت شوروی بابت مال الاجاره اماکن اشغال شده در گمرکات شمال ۵۶۵۱۴۹۳۰۰۰ ریال به دولت ایران بدهکار است .

۷ - سربازان روسی کالاهای صادراتی ایران را که در گمرکات شمال انبار شده بود و ۸۷۰۲۰۰۰۰۰۰۰ ریال ارزش داشت نابود کرده‌اند .

۸ - دولت شوروی بابت مالیات صدور مواد غذایی به روسیه ۵۰۹۶۸۱۰۰ ریال به ایران بدهکار است .

۹ - کارمندان گمرکات شمال در زمان اشغال گمرکات به وسیله سربازان روسی مبلغ ۵۳۳۷۲۴۰۰ ریال خسارت دیده‌اند .

۱۰ - دولت شوروی به ضبط کالاهای وارداتی ایران از آلمان (از مسیر روسیه) که ۲۲۳۰۰۴۰۰۰۰۰۰ ریال ارزش داشته است مبادرت کرده است^{۳۲} .

صورت طلب‌های ایران به دولت شوروی ابلاغ شد ولی مورد بی‌اعتنایی استالین قرار گرفت و هنگامی که قوام سلطنه از ۱۹ فوریه تا ۶ مارس سال ۱۹۴۶ در مسکو توقف داشت در این خصوص چنین گفت :

روز یکشنبه (۱۴/۱۲/۱۳۲۴ ، ۵ مارس ۱۹۴۶) با عالیجناب آقای

---

۳۲ - رك : اطلاعات متن تعرفه گمرکی در اطلاعات شماره ۴۵۹۳ مورخ

۱۳۲۰/۴/۲۲ چاپ شده است .

مولوتوف Molotov سه مرتبه ملاقات کردم و در خصوص خسارات وارده بر گمرکات و راه آهن ایران به ایشان تذکر دادم ولی عالیجناب با وجود احترام و ادبی که از سوی ما ضمن ملاقات ابراز گردید، با سردی و بی‌اعتنایی با تذکر من برخورد کردند.^{۳۳} برای انگلیس و آمریکا احمد قوام پروتکل مشابه نوشت چون در آن روزگار او خود به شدت تحت نفوذ این قوا بود. بی‌نظمی گمرکات ایران تا حد زیادی معلول اوضاع عمومی کشور و تغییرات مداومی بود که در مدیریت این دایره مهم اقتصادی رخ می‌داد. برای مثال در تاریخ ۱۳۱۵/۶/۱۸ تا ۱۳۱۸/۹/۲۰ دکتر علی امینی مدیر کل گمرکات ایران بود. از ۱۳۱۸/۹/۲۲ تا ۱۳۲۰/۶/۱۰ منوچهر نیک‌پی، از ۱۳۲۰/۶/۱۰ تا ۱۳۲۲/۱/۱۱ احمد ظلی، از ۱۳۲۲/۱/۱۱ تا ۱۳۲۳/۶/۱ گراشام واز از ۱۳۲۳/۶/۱ تا ۱۳۲۵/۸/۲۶ احمد ظلی برای بار دوم به مدیریت کل گمرکات ایران منصوب شد.^{۳۴}

تحت تأثیر تغییر بی‌دربی مدیران کل گمرکات و دخالت‌های ناروای متفقین و رشوه‌خواری سرسام‌آور مأموران گمرک آن زمان درآمد گمرکات ایران به شرح زیر در ایام جنگ روبه کاهش رفت:^{۳۵}

درآمدهای دولت از گمرکات

۱۹۰۱ - ۱۹۰۲	۲۳۲۵۱۶۰۸۰۰
۱۹۳۸ - ۱۹۳۹	۵۶۸۵۰۵۳۲۳۰۰
۱۹۳۹ - ۱۹۴۰	۵۸۵۶۰۲۰۲۳۰۰
۱۹۴۰ - ۱۹۴۱	۶۷۴۷۱۶۴۱۸۰۰

۳۳ - داودی مهدی . قوام السلطنه . تهران ۱۳۲۶ ص ۱۰۰ - ۹۹ .

۳۴ - داودی مهدی . همان مأخذ ص ۱۰۵ .

۳۵ - رك : یكتائی مجید ، همان كتاب همان مأخذ ص ۴۰۸ .

سیاست ارزی و گمرکی ایران در جنگ جهانی دوم ۷۱

۱۹۴۱ - ۱۹۴۲	۴۸۹۰۲۲۷۷۱۰۰
۱۹۴۳ - ۱۹۴۴	۷۴۳۹۸۷۰۰۰۰۰
۱۹۴۴ - ۱۹۴۵	۷۴۹۲۲۵۶۵۶۰۰
۱۹۴۵ - ۱۹۴۶	۹۲۴۰۰۴۴۵۸۰۰

چنان که مشاهده می‌شود طی سالهای اول جنگ عواید گمرک ایران به شدت کاهش می‌یابد و این معلول کاهش شدید واردات است. در سال آخر جنگ راههای بازرگانی ایران به‌خارج کشور گشوده شد درآمدهای گمرکی افزایش سریع را نشان می‌دهد. در همین سال دولت بیات دست به اقداماتی در مبارزه با ارتشاء زد که همگام با باز شدن راههای بازرگانی موجب افزایش درآمد دولت گردید.^{۳۳}

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی